

COVID-19 SALGINI, EKOLOJİK KRİZ VE ENERJİ SEKTÖRÜ

Dr. Kubilay KAVAK

Giriş

Etimoloji sözlüğüne göre “kriz” kelimesinin (crisis) kökü, Yunanca “krisis” kelimesinin Latinleştirilmiş versiyonuna dayanmaktadır: Hipokrat’ın da kullandığı biçimiyle kelimenin anlamı “bir hastalıkta, ölüm ya da iyileşmeyi getiren dönüm noktasıdır.” Sonrasında kelime anlam genişlemesine uğramış, “bir hastalıkta ya da bir şeylerle ilgili sonuca götüren durumda, değişimin -iyi ya da kötü yönde- mutlaka gerçekleşmek zorunda olduğu bir nokta, dönüm noktası” anlamını kazanmıştır.¹

On binlerce insanın ölümüne yol açan ve ayrıntıları hakkında hâlâ çok az şeyin bilindiği koronavirüsün bir kriz sebebi olduğu açıktır. Virüs salgınıyla birlikte küresel ticaret zincirlerinin kırılması, belli başlı üretim girdilerinin tedarikinin akamete uğraması, bilhassa sağlık malzeme ve gereçlerinin ihtiyacı olan ülkelere ihtiyaçlarıyla orantılı biçimde ulaştırılmaması, karantinalar ve yükseltelen gümrük duvarlarından hareketle küreselleşmenin sonuna gelindiğini ilân eden *new-age* kâhinlerin² ortalıkta arz-ı endam etmeye başlaması krizin sadece sınırlı bir boyutunu temsil etmektedir.

1 <https://www.etymonline.com/word/crisis>

2 Bunların içinde, ticaret savaşlarıyla Çin’i hedef alan ve popülist politik çizgisi malum ABD Başkanı Trump gibi bilindik ve beklenen portreler olduğu gibi, yıllarca bir “ideolojik mit” olarak küreselleşme kavramının şampiyonluğunu yapan ve son sayısının (16 Mayıs 2020) kapağına “Hoşçakal Küreselleşme!” başlığını yerleştiren Economist dergisi de bulunmaktadır. Son 20-30 yıl boyunca küreselleşmeyi neoklasik iktisat ekolünün savunma kalkanı hâline getirenler, çok ilginç biçimde, yaratılmış ağlar ve dünyanın tekno-strüktürü nedeniyle artık geri döndürülemez bir derinlik kazanan küreselleşmenin olgusal boyutunu ideolojik boyutuyla harmanlamanın gayreti içine girmişlerdir. Dün küreselleşme kavramını küresel çapta ekonomik ve siyasî mevzi kazanmada kullananların bugün küreselleşmeye elveda demeleri, “trajikomik bir tecelli” şeklinde tanımlanıp geçiştirilebilecek bir durum değildir ve dünyanın bundan sonra alacağı şekil için üzerinde durulması gereken ipuçları içermektedir.

Dünya Bankası'ndan IMF'ye, OECD'den küresel derecelendirme şirketlerine kadar referans alınan bütün kurum ve kuruluşlar dünyanın büyük bir ekonomik daralmanın eşiğinde olduğunu öngörmektedir. Nitekim son birkaç ayın büyüme, ticaret, işsizlik verileri söz konusu ekonomik kriz beklentilerini doğrular yönde gelişmiştir. Avrupa ve Amerikan Merkez Bankaları'nın arka arkaya parasal genişleme programları açıklaması, Almanya'dan Japonya'ya kadar pek çok ulusal hükümetin yüksek montanlı finansal destek mekanizmaları ilan etmesi, salgınla birlikte başlayan ekonomik durgunluğun aşılması için atılan adımların öncü göstergeleridir. Yine de bütün bunlar, krizin sadece ve ancak bir yönüne gönderme yapan eylemlerdir.

Kriz kelimesinin ilk paragrafta verilen anlamı açısından düşünüldüğünde, asıl büyük mesele; dünya ekonomisinin daralması, küreselleşmenin yeni ve bölgesel niteliği ağır basan bir forma evrilmesi, insanların bir müddet alışageldikleri lükslerden feragat etmesi ve bir kısmının daha fakirleşmesi değildir. Asıl büyük mesele, insanlığın "tüketim ideolojisi"ni neredeyse bir din hâline getirmiş ve bunun muhtemel sonuçları üzerinde hiç tefekkür etmeden iştahaver bir azgınlıkla yaşayıp gitmeyi tercih etmiş olmasıdır. Sıklıkla yinelenen (2008-2009 küresel ekonomi krizinin üzerinden henüz on sene geçti) ve bundan sonra da yenilerine şahit olunması muhtemel buhranların kaynağı, insanlığın yeryüzündeki bu tabir caizse "bozguncu" konumlanışıyla doğrudan ilgilidir. Covid-19 salgınının, kelimesinin kök mânâsıyla bir kriz ("bir hastalıkta ya da bir şeylerle ilgili sonuca götürülen durumda, değişimin mutlaka gerçekleşmek zorunda olduğu dönüm noktası) durumunu temsil etmesi, tam da bu yüzdendir. Artık krizin adını felsefi, iktisadî ve siyasî yönleriyle ortaya koymak gerekmektedir: Bu kriz, kökeni itibarıyla ideolojik, yansımaları itibarıyla ekonomik, ama yol açacağı hasarlar açısından ekolojik bir krizdir. Ve adı doğru konulmayan her krizin yeni buhranlara kapı aralayacağı tarihi örneklerle doğrulanmış bir vakiâdir.

Krizin Adı

Yeryüzünde yüz milyonlarca insanın evinde temiz suya erişim imkânı yoktur. Daha vahimi, gelişmekte olan ülkelerdeki sağlık merkezlerinin üçte birinde de yerinde temiz su erişimi bulunmamaktadır.³ Tahminler değişmekle birlikte en az yarım milyar insan, günde birkaç saatliğine bile olsa elektrik imkânından mahrumdur. Küresel nüfusun yarısından fazlasının güvenli sanitasyon eksikliği mevcuttur. Covid-19 salgını başlamadan önceki süreçte yeryüzünde milyonlarca insan başka bulaşıcı hastalıklardan ölmüştür ve salgın sırasında da ölmeye devam etmiştir. Yeryüzünün belli bir kesiti için tablo; konforlu evine iki ay tıklıp kaldığı için sinemaya gidemediğinden, moda kahve dükkanlarından birinde espresso yudumlayamadığından ya da bir AVM'de saatlerce süren çılgın alışveriş safarisi yapamadığından dert yanan insanların kolay anlamlandırılmayacağı kadar vahimdir.

Virüs her nasıl çıkmış, üremiş ya da üretilmiş olursa olsun, hastalığın yayılması ve salgının moda deyimiyle "pandemi"ye dönüşmesinde müessir olan temel dinamik, insanın yeryüzündeki kaynakları acımasızca sömürme ve kendi hemcinslerinin kaderleri üzerinde hiç düşünmeme eğilimidir. Bu kadar bencilliğin ve ben-merkezciliğin, başka türlü sorunla-

3 The Guardian; "Poor Water Infrastructure Puts World at Greater Risk from Coronavirus", 22.03.2020.

rı yaratması da kaçınılmazdır. Bu yönüyle, kriz “varoluşsal” bir krizdir. Plastik ürünlerden enerji hammaddelerine, nerede kullandığını pek bilmediğimiz ama hepimizin hayatına değen zirkonyum ve kobalt gibi değerli madenlerden tropik meyvelere ve endemik bitkilere kadar birçok ürün ve girdinin hasadı, derlenmesi, madenciligi, nakledilmesi, depolanması, üretimde kullanılması süreçleri ise, varoluşsal krizi sonuçları itibarıyla bir ekolojik krize dönüştürmekte olan faaliyetlerdir.

Birçok bilim adamının işaret ettiği üzere, ekosistemlerde meydana gelen tahribat, bulaşıcı hastalık salgınlarını daha muhtemel hâle getirmektedir. Bu yönüyle, koronavirüs krizinin gerisinde doğanın tahribatının yarattığı sorunlar olduğunu söylemek mümkündür; keza, el değmemiş ekosistemlerin ve bunların kendine özgü biyoçeşitliliğinin korunmasının da bulaşıcı hastalıkların ortaya çıkmasını azalttığı ileri sürülebilir. Virüs salgını ile iklim değişikliği türünden ekolojik tahribatlar arasında nasıl bir ilişki olabileceğini elbette pek çok kişi merak edecektir. Aaron’a göre, gezegen ısınırken, karada ve denizde yaşayan çeşitli türler sıcaklığın artan etkisi sebebiyle kutuplara yönelmektedir. Bu da normalde temas etmemesi gereken pek çok türün birbiriyle temas etmesi anlamına gelmekte ve patojenlere yeni türlere yerleşmek için bir fırsat doğurmaktadır. Ayrıca ormansızlaşma, dünyadaki habitat kaybının en büyük nedeni olarak görülmektedir. Yaşam alanı kaybı da, hayvanları göç etmeye, yeni türlere temas etmeye ve dolayısıyla yeni patojenlerle tanışmaya zorlamaktadır.⁴ Bu tespit, dünyada yaşanan bulaşıcı hastalıkların büyük bir kısmının hayvanlardan insanlara geçtiği ve yayılma hızının kontrol edilmesinin zor olduğu gerçeklerini destekler niteliktedir.

Salgının yaraları sarılmaya başladıktan sonra üzerinde durulması gereken noktalardan biri, iklim krizinin çok daha büyük hasar ve yıkımlara yol açma potansiyelini taşıdığı ve buna yönelik önlemlerin kolektif bir anlayışla alınması gerektiğidir. Dauncey’in bir işaret fişeği olmamasını dilediğimiz şu hatırlatması, her seviyeden karar alıcının kulak vermesi gereken irkiltici bir uyarıdır:

“Yakın bir gelecekte, Covid-19 salgınını zaptetmeye çalışan bir ülke aynı zamanda bir kasırga, tornado ya da sel felâketi tarafından vurulabilecektir ve böyle bir durumda ‘sosyal mesafe’ kavramı evini su basmış insanları kurtarma çabasıyla umutsuzca çelişecektir. İklim ve biyoçeşitlilikle ilgili acil durumlar Covid-19 acil durumuna biraz alan bırakacak zamanı vermemektedir, çünkü doğa bu şekilde işlememektedir. Bir kez baş edildiğinde Covid-19 geri dönebilir ya da dönmeyebilir, fakat iklim ve biyoçeşitlilikle ilgili olağanüstü durumlar hiçbir şekilde uzaklaşmayacaktır.”⁵

Ekolojiden Enerjiye: En Temel Eğilim

Dünyanın enerji gündeminin Covid-19 salgınından sonra hangi başlıkları içereceği, salgınla birlikte oluşan değişiklik arayışları ve sorgulamalardan bağımsız düşünülebilecek

4 Harvard T.H. Chan School of Public Health; “Coronavirus, Climate Change, and the Environment: A Conversation on COVID-19 with Dr. Aaron Bernstein, Director of Harvard C-CHANGE”, 20.03.2020.

5 Dauncey, Guy; “When Climate Met COVID”, The Practical Utopian, 07.04.2020.

bir konu değildir. Çünkü ekolojik kriz ile üretim paradigmasının gerisinde bulunan varoluşsal kriz, köken itibarıyla aynı tarihi döneme dayanmaktadır: Sanayi devrimi. Sanayi devrimi üretim biçimlerini değiştirmiş, kentleşmeyi hızlandırmış, kitlesel üretimle birlikte önce bölgesel ve sonra küresel ticaret ağlarının genişlemesi sonucunu doğurmuş, sonrasında da bir dizi politik devrimi tetikleyerek ve dünya savaşlarına yol açarak bugünkü küresel düzeyin rahmi olma vazifesi görmüştür. Daha çok üretme, daha çok tüketme, yeryüzüne daha çok hükmetme ve kaynakları daha çok sömürme düşüncesinin tarih boyunca en fazla bilirlendiği, en fazla karşılık bulduğu ve muazzam bir sosyal dinamizm yarattığı tarih, buhar makinesinin icadından sonraki dönemdir. Buhar makinesinin icadının bir sanayi devrimine yol açmasının gerisinde, enerjinin modern formlarıyla arz-ı endam etmesi yatmaktadır: Kömürün yakıt olarak kullanımı. Bu yönüyle, insanlığın bugün ulaştığı teknolojik seviye (dolayısıyla refah ve konfor düzeyi) için tarihteki dönüm/kırılma noktası, aynı zamanda bugün yaşadığımız ekolojik tahribat kaynaklı krizlerin de başlangıç tarihidir.

2015 yılındaki Paris Anlaşması ile birlikte iklim risklerinin gittikçe daha can acıtıcı hâle geleceği ve dünya genelinde alternatif kalkınma patikaları için kolektif bir uzlaşmaya ihtiyaç olduğu konusunda mutabakat sağlanmıştır. Ancak Trump'lı ABD'nin oyunbozan tavrı, anlaşmayla öngörülen ilerlemelerin mevzî kalmasına yol açmıştır. ABD'deki bazı gelişmiş eyaletlerin (California, New York, vb.) federal hükümetin bu tavrını tanımayarak iklim duyarlılığını had safhaya taşıyan politikaları ile Avrupa Birliği'nin salgından hemen önce açıkladığı Avrupa Yeşil Anlaşması⁶, çok daha radikal ve zorlayıcı tedbirlerin yolda olduğunun öncü göstergeleridir. Covid-19 salgını, bu konuda daha somut adımların atılmasını kolaylaştırmaya adaydır. Nitekim büyük fonların ve finans kuruluşlarının kömürlü santaller konusunda sergiledikleri çekingen tutumun gitgide "fosil yakıtla ilgili yatırımların finansmanından çekilme" yönünde bir eğilime dönüştüğü izlenmektedir. Bu eğilimin, en az ülkelerin sanayileşme rotaları ve büyüme planları kadar enerji sektörünün gelişiminde belirleyici olacağını ileri sürmek mümkündür.

Salgın Dünyada Enerji Sektörünü Nasıl Etkiledi?

Sadece imalat sanayiinin değil bütün hizmet endüstrilerinin (konaklama, eğlence, spor, ulaştırma, turizm vb.) derinden etkilendiği, birçoğunda faaliyetlerin yavaşlatıldığı ve kimilerinde tamamen askıya alındığı bir dönemde, enerji talebinin düşmesi de kaçınılmaz olmuştur. Salgının enerji talebi üzerindeki etkisinin ne boyutta olduğu şimdilik ancak kısa dönemli değişiklikler açısından ölçülebilmektedir; ancak küresel ekonomideki durgunluğun ve duraksamanın boyutu belirginleştikçe, enerji talebindeki düşüşün hangi ölçüde ve derinlikte olduğu/olacağı da netleşecektir. Son 70 senedir böylesi dramatik bir düşüşün yaşanmadığı kimilerince dile getirilse de bu tür genellemelere varmak için sürecin seyrini biraz daha izlemek, karantinaların ve kısıtlamaların kaldırılması sonrasında dünya ekonomisindeki toparlanma işaretlerini gözlemek daha doğru olacaktır.

6 European Comission; "Financing the Green Transition: The European Green Deal Investment Plan and Just Transition Mechanism", Basın Açıklaması, Brüksel, 14.01.2020.

Enerji sektörünün her branşında (kömür, petrol, doğal gaz, elektrik, vb.) talep küresel düzeyde düşmüştür. Enerji zincirindeki birçok halkayı ve aşamayı doğrudan etkilediği için, küresel talep düşüşünün salgının enerji sektörü üzerindeki en önemli sonucunu olduğunu söylemek mümkündür.

Petrolde ve ona bağlı olarak doğal gazda, salgın yaygınlık göstermeden önce küresel ekonomideki yavaşlamaya bağlı olarak bir düşüş seyri başlamıştır. Nitekim Ocak ayında, henüz dünya genelinde Covid-19'un Çin'in bir bölgesini etkileyen bir virüs olduğu dışındaki fazlaca bir şey bilinmezken, petroldeki arz fazlalığından dolayı fiyat düşüşlerinin öncü sinyalleri alınmıştır. OPEC'in (yaşlı ama elindeki rezervlerden dolayı hâlâ karizmatik) jönü Suudî Arabistan ile (ABD hariç) OPEC-dışı petrol üreticilerinin primadonnası Rusya arasında başlayan el yükseltme hamleleri şiddetlenmiş, petrol arzını kısıtlama konusunda çıkan tartışma 6 Mart'taki petrol zirvesinde restleşmeye dönüşmüş, her iki ülkenin dünyadaki dip dalgayı okuma konusunda gösterdikleri şaşılabilir miyopluk petrol fiyatlarını tepetaklak etmiştir. 6 Mart'ta 50 Dolar bandında olan Brent tipi petrol varil fiyatı, 10 gün sonra 25 Dolar'ın altına düşmüştür. Bunun nasıl devasa bir herc ü merc anlamına geldiğini ve ne muazzam bir sarsıntı olduğunu görmek için, petrol fiyatlarındaki düşüş nedeniyle dünyanın halka açık en büyük 14 petrol şirketinin piyasa değerinin 1 haftada toplam 495 milyar dolar azaldığını⁷ bilmek yeterli olacaktır.

Olup bitenler OPEC üyesi olan ve olmayan petrol üreticisi ülkelerin aklını başına getirmiş ve onları birbirlerini test etme arayışından vazgeçirmiştir. 13 Nisan'da da sağlanan uzlaşma kamuoyu ile paylaşılmıştır. Petrol üreticisi 20 ülke Mayıs ve Haziran aylarında ham petrol üretimlerini günlük 9,7 milyon varil, Temmuz-Aralık arasında 7,7 milyon varil, Ocak 2021 ile Nisan 2022 arasında 5,8 milyon varil azaltma kararı almışlardır. Günlük arzın yaklaşık %10 düşürülmesi anlamına gelen bu kesintinin Nisan 2022 tarihine kadar sürmesi planlanmış olmakla birlikte kesinti miktarının daha yüksek seviyelerde gerçekleşmesi kuvvetli ihtimaldir. Çünkü Uluslararası Enerji Ajansı (IEA), Nisan ayında günlük küresel petrol talebinin 29,3 milyon varil düşeceğini, yıl sonunda ise bu düşüşün 9,3 milyon varil/gün olacağını tahmin etmiştir.⁸ Bununla birlikte, dünya petrol piyasaları başka bir şokla karşılaşmıştır. 20 Nisan tarihinde ABD petrol piyasalarında gösterge fiyatı belirleyen Batı Teksas (West Texas Intermediate/WTI) tipi ham petrolün vadeli işlem sözleşmelerinde negatif fiyat durumu görülmüştür.⁹ Her ne kadar kısa süreli bir durumu işaret ediyor, daha çok ABD iç piyasasındaki stoklar ve finansal işlemlerle ilgili bir şoku yansıtıyor olsa da bunun petrol sektöründe uzun yıllar konuşulacak bir aşama olduğu konusunda yaygın bir kanaat mevcuttur.¹⁰

Hiç şüphe yok ki petrol fiyatlarının (benzer şekilde doğal gaz ve LNG fiyatlarının) düşmesinde salgının hatırı sayılır bir rolü olmuştur. Uluslararası uçuşların büyük oranda azalma-

7 Kutlu, Övünç; "Petrol Devleri 1 Haftada 495 Milyar Dolar Kaybetti", Anadolu Ajansı, 15.03.2020.

8 IEA (Uluslararası Enerji Ajansı); Oil Market Report- April 2020, IEA, Nisan 2020

9 Tobben, Sheela; "Oil for Less Than Nothing? Here's How That Has Happened", Bloomberg, 21.04.2020.

10 Bu konuda şu iki sağduyulu analiz dikkat çekicidir:

- Karbuç, Sohbet; "Petrol Tarihindeki Kara Leke: 20 Nisan 2020", PetroTürk, 12.05.2020.

- Sanlı, Barış; "The Anatomy of Negative Oil Prices", Bilkent Energy Policy Research Center, 27.04.2020.

sı, sınaî ve ticarî faaliyetlerin bir bölümünün tamamen, diğer bir bölümünün ise kısmen durması, enerji hammaddelerine olan talebi küresel düzeyde sınırlandırmıştır. Petrol ve gazda arzın bu kadar fazla olduğu bir dönemde talebin bu şekilde sınırlandırılması, fiyat düşüşlerinin aslı sebebidir. Ancak küresel ekonomik durgunluğun salgından önce başladığı da unutulmamalıdır. Örneğin salgının talebi henüz bu kadar baskılamadığı günlerde de Avrupa ve Asya piyasalarındaki LNG fiyatları tarihi nitelikte bir düşüş seyri izlemiştir.

Salgının uğradığı bütün ülkelerde evden çıkma yasaklarına bağlı olarak sanayide ve hizmetlerde (AVM'ler, oteller, vb.) ihtiyaç azalmış ve elektrik talebinde de önemli bir düşüş görülmüştür. Hem gaz fiyatlarının önemli oranlarda düşmesi hem de elektrik talebinin baskılanması, birçok gelişmiş ülkede spot elektrik fiyatlarının düşmesine yol açmıştır. Küresel düzeyde elektrik talebi 2020'nin ilk çeyreğinde %2,5 civarında azalmıştır¹¹ ama ikinci çeyrekteki daralmanın çok daha büyük olacağı bugünden kesinleşmiştir. Çünkü ilk çeyreğin 3. ayı (Mart) salgının etkilerinin pek çok ülkede hissedilmeye başladığı bir dönem olmuştur ve asıl duraklama etkisi 2. çeyrekte izlenmiştir. Dolayısıyla elektrik talebindeki düşüşün 2020 sonunda daha büyük olacağını tahmin etmek mümkündür.

Talebin bu şekilde yavaşlaması ve aynı zamanda fiyatların da düşmesi, şüphesiz birçok enerji firması üzerinde zorlayıcı bir etki yapacaktır. Mali açıdan durumları kötüleşen, bir kısmının bilançosunda sarmal varlıklar ve sarmal maliyetler izlenen enerji şirketlerinden bazılarının sürecin sonunda el değiştirmesi muhtemeldir. Bilhassa kısa süre önce büyük yatırımlar yapmış şirketler için bu riskin daha fazla olduğunu öngörmek mümkündür. Diğer yandan, yaşanan duraksamanın etkisiyle enerji alanındaki (henüz başlamamış) yatırımların bir müddet erteleneceği şimdiden belli olmuştur.

Ve Türkiye

Türkiye'de enerji sektöründeki talep daralması dünyadakine benzer bir seyir izlemiştir.

Özellikle Nisan ayından itibaren hem hafta sonu sokağa çıkma yasakları hem de belli yaş gruplarının zorunlu evde ikamete tâbi tutulması 30 büyükşehirdeki kent içi mobilitayı önemli oranda düşürmüştür. Uçak seferlerinin durdurulması, şehirler arası otobüs yolculuklarının izne bağlanması, gümrük kapılarında uygulanan sınırlamalar, ülke içi ve dışı yük ve yolcu taşımacılığını da minimuma indirmiştir. Bütün bu tedbirlerin gerek ham petrol gerekse beyaz ürün (benzin, motorin, jet yakıtı, vb.) talebini ne kadar düşürdüğünü görmek için sene sonu tüketim ve stok rakamlarını izlemek gerekecektir.

Doğal gaz talebinde de kayda değer bir daralma izlenmektedir. Sanayi tesislerinin durması ya da vardiya azaltılması genel bir daralma yaratırken, doğal gaz santrallerinin elektrik arzındaki payının düşmesine paralel olarak elektrik üretimi kaynaklı doğal gaz tüketimi de çok ciddi biçimde düşmüştür. Santrallerin doğal gaz tüketimindeki düşüş esasen 2019 yılında başlamıştır. 2017 yılında 20,8 bcm (milyar metreküp) olan santral kaynaklı doğal gaz tüketimi 2018 yılında 18,2 bcm'e ve 2019 yılında 11,7 bcm'e düşmüştür. Bunun

11 IEA (Uluslararası Enerji Ajansı); Global Energy Review 2020, IEA, Nisan 2020.

bir sonucu olarak 2017 yılında 53,9 bcm olan Türkiye toplam doğal gaz talebi, 2018 yılında 49,3 bcm'e ve 2019 yılında 44,6 bcm'e gerilemiştir.¹² 2020 yılında da daralma seyrinin devam etmesi güçlü ihtimaldir.

EPIAŞ Şeffaflık Platformu tarafından açıklanan Türkiye toplam elektrik tüketimi verilerine göre, Türkiye'de ilk Covid-19 vakasının açıklandığı 10 Mart 2020 tarihi ile 10 Mayıs 2020 tarihleri arasında toplam elektrik tüketimi 42,24 TWh (milyar kilovat-saat) olarak gerçekleşmiştir. Bir önceki yılın aynı döneminde ise bu rakam 46,65 TWh idi. Bu verilere göre, salgın döneminde elektrik tüketiminin bir önceki yılın aynı dönemine göre %9,4 azaldığı gözlenmektedir. 2019 yılında Türkiye elektrik talebinin bir önceki yıla (2018) göre %0,2 azaldığı dikkate alındığında, şirket sürdürülebilirlikleri açısından elektrik sektöründe dikkate izlenmesi gereken bir tablo olduğu anlaşılmaktadır.

Elektrik talebi son 2 yıldır yerinde seyrederken üretim kapasitesinin mütemadiyen büyüme oluşu, kapasite fazlası sebebiyle fiyatları baskılamakta ve özellikle yeni yatırım yapan girişimcileri borçlarını ödeyememe riski ile karşı karşıya getirmektedir. Her ne kadar 2018'de devreye alınan ve temel amacı arz güvenliğinin temini için -gerekli yedek kapasite de dâhil olmak üzere- yeterli kurulu güç kapasitesinin oluşturulması ve/veya muhafaza edilmesi olan kapasite mekanizması¹³ ile belli sayıda ve büyüklükteki kömür ve doğal gaz santraline "can suyu" sağlanmış olsa da, bilhassa yatırımın yabancı para cinsinden borçlanarak yapıldığı santrallerde gelir yaratma sorunu olduğu izlenmektedir.

Fosil yakıtlı santrallerde yukarıda zikredilen sorunlar tartışılarsun, yenilenebilir enerji tarafında sevindirici gelişmeler mevcuttur. Türkiye'nin yenilenebilir enerji kurulu gücünde büyük bir ilerleme kat etmiş olması, fosil yakıtların sistem içindeki rollerini (baz yükte ve/veya dengeleyici olarak çalışan santraller) sınırlandırmaya imkân vermiştir. Bugün itibarıyla mevcut kurulu kapasitenin (91.412 MW) yaklaşık %49'unu (44.780 MW) yenilenebilir enerji santralleri (hidrolik, jeotermal, rüzgâr, güneş ve biyokütle) oluşturmaktadır.¹⁴

Salgınla birlikte serbest elektrik piyasasında gözlenen fiyat dalgalanmalarının, yukarıda ana hatlarına temas edilen arz-talep mesafesi ile ilgili olduğu açıktır. Keza Yenilenebilir Enerji Kaynakları Destekleme Mekanizması (YEKDEM) kapsamında farklı kaynaklar için sağlanan alım garantisi desteklerinin dolar bazında olması, fiyat teşekkülünün kurlardaki oynamalara karşı duyarlı olması sonucunu doğurmaktadır. EPIAŞ verilerine¹⁵ dayanılarak 1 Mart-19 Mayıs 2020 dönemi için oluşturulan piyasa takas fiyatı (PTF) ve sistem marjinal fiyatı (SMF) ağırlıklı ortalama gelişmesi aşağıdaki grafikte sunulmaktadır.

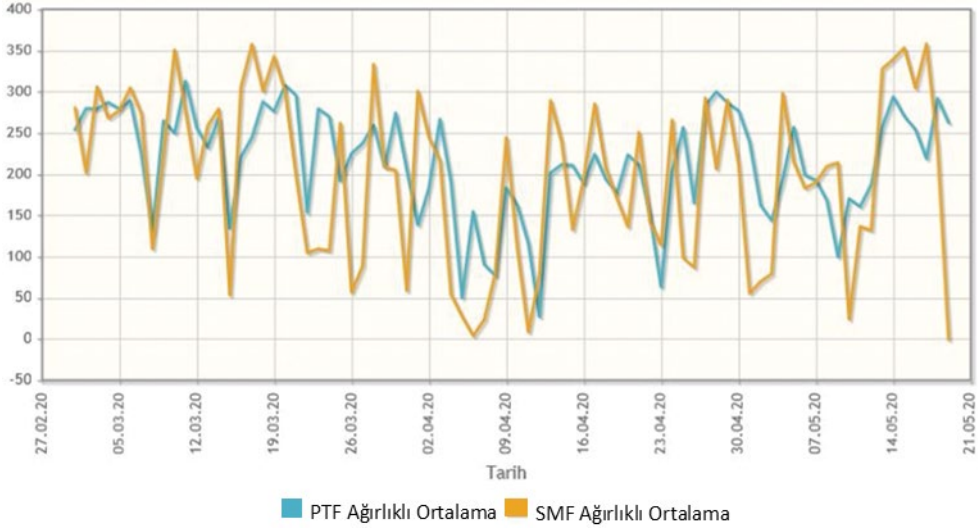
12 GAZBİR; 2019 Yılı Doğal Gaz Dağıtım Sektör Raporu, Mayıs 2019.

13 Resmî Gazete; Elektrik Piyasası Kapasite Mekanizması Yönetmeliği, Sayı:30307, 20.01.2018.

14 TEİAŞ; Yük Tevzi Bilgi Sistemi, 18 Mayıs 2020 istatistikleri.

15 EPIAŞ (Enerji Piyasaları İşletme A.Ş.); Piyasa Gelişim Raporları, 19.05.2020.

SMF ve PTF Ortalamaları Grafiği

Grafikten de görülebileceği üzere piyasa takas fiyatı ağırlıklı ortalaması 50 -300 TL/MWh arasında değişmektedir ve cari dolar kuruyla hesaplandığında bu seviye önceki yılların fiyat aralığından daha düşük bir seviyeyi temsil etmektedir. Son kullanıcılara yansımayan bu fiyat aralığının kalıcı olması, bazı santrallerin mali sürdürülebilirliği açısından bir risk yaratabilecektir.

Elektrik fiyatlarında oluşan seviyelerin ve elektrik piyasasındaki tahmin zorluklarının yeni yatırımlar konusunda önce girişimcileri, sonrasında da finansör kuruluşları tereddüde sevk etmesi kuvvetli ihtimaldir. Ancak, hâlihazırdaki üretim kapasitesi fazlalığı dikkate alındığında, Türkiye'nin zaten önümüzdeki birkaç yıl yeni santral yatırımı için bir aciliyet içinde olmayacağı görülmektedir. Talebin tekrar büyüme eğilimine girdiği ve bu eğilimin kalıcılık arz ettiği dönemde, yatırımların finansmanı için kolaylaştırıcı önlemler elbette tekrar değerlendirilecektir.

Sonuç Yerine

Dünya genelinde enerji hammaddelerinde, özellikle de petrol ve doğal gazda izlenen fiyat düşüşleri, son birkaç sene öncesine kadar Türkiye'nin en önemli iktisadî sorunlarından biri olan cari açık açısından olumlu bir etki yapacaktır. Doğal gazda %99, petrolde %93-95 mertebesinde olan ithalat bağımlılığının geçmiş dönemlerde ithalat faturasını büyüttüğü ve cari açığı azdırdığı bilinmektedir. En azından salgının etkilerinin bir müddet daha devam edeceği 2020'de, petrol ve gaz fiyatlarında bir artış öngörülmediği için, Türkiye'de enerji kaynaklı dış ticaret dengesi açığının azalması ve beraberinde cari açığın önemli ölçüde düşmesi sürpriz olmayacaktır. Petrol ve doğal gazdaki yurt içi talep düşüşlerinin

rafinerileri, toptan satış şirketlerini, bölgesel doğal gaz dağıtıcılarını nasıl etkilediğini/ etkileyeceğini söylemek için ise sisin biraz dağılması ve manzaranın netleşmesi gerekmektedir. Bütün bunların ekonomideki canlanmanın düzeyiyle doğrudan ilişkili olduğu unutulmamalıdır.

Elektrik açısından ise, 2020 sonunda nihayetlenecek YEKDEM'in yerine nasıl bir destek mekanizmasının ihdas edileceği, Türkiye'nin daha sürdürülebilir bir enerji rotasına sahip olmasında kritik bir rol oynayacaktır. Hem tüketicilerin üzerine büyük bir mali yük getirmeyen yönüyle hem de yeşil enerjiyi destekleyen yönüyle "sürdürülebilir" bir mekanizmanın, bugüne kadar sessiz sedasız ama büyük bir kararlılıkla ilerletilen enerji dönüşüm hamlesini tamamlayıcı nitelikte olacağına şüphe yoktur.

Son olarak, salgının, dünyanın kimi yerlerinde olduğu gibi Türkiye'de tüketim alışkanlıklarının ve ekolojik vurdumduymazlığın sorgulanmasına elverişli bir vasat yarımış olması ihtimal dâhilindedir. Arttığı gözlenen duyarlılıkların temiz enerji (yenilenebilir enerji ve enerji verimliliği) konusundaki çağrıları, beklentileri ve eylemleri artırması mümkündür. Sadece devletin alacağı tedbirlerle değil, imalat sanayiinde faaliyet gösteren şirketlerin, finans kuruluşlarının ve otel, alışveriş merkezi, hastane gibi büyük tüketim odaklarının el ele vererek oluşturacakları ve vatandaşların da gönüllü katılım gösterecekleri programlar, kriz sonrası normalleşme döneminde tartışılacak enerji başlıklarından biri olmaya adaydır. Çünkü tasarruflu olmak, israftan sakınmak ve akla gelebilecek her bir kaynağı iktisatlı kullanmak; sadece ekolojik duyarlılıkla değil, doğrudan örfi, millî ve dinî prensiplerle de uyumlu bir gerekliliktir.